

Марта Ж. БЈЕЛЕТИЋ*
Јасна Б. ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ
Институт за српски језик САНУ, Београд

LUPUS IN ETYMOLOGIA
Вуково дело на страницама
*Приручног етимолошког речника српског језика***

А збогъ обычая народны, и збогъ различны примѣчанія, свакій ће е [књигу] Србљинъ читати съ особитомъ радостію и увеселеніемъ.¹

У раду је систематски представљен допринос Вуковог *Српског рјечника*, као и целокупног Вуковог корпуса, *Приручном етимолошком речнику српског језика* (ПЕРСЈ). Тај допринос се огледа у сва три сегмента одреднице новог речника, а пре свега у првом, документационом, и у трећем, аргументативном, јер за многе речи из основног лексичког фонда српског језика обрађене у ПЕРСЈ у *Српском рјечнику* и другим Вуковим списима налазимо прве потврде и/ли примере употребе илустративне за њихово изворно значење и културноисторијски контекст у којем су настале. Посебно су истакнути случајеви када Вук пружа податке значајне за доношење етимолошког суда, који се даје у другом делу одреднице ПЕРСЈ.

Кључне речи: српски језик, етимологија, лексикографија, *Српски рјечник*, Вук Караџић.

0. Вуково грандиозно дело лежи у основи све потоње српске лексикографије, било да се цитира његов *Српски рјечник* (у свим својим издањима), било преписка, списи или народне умотворине које је сакупио. Цео тај корпус вишеструко је уткан у *Приручни етимолошки речник српског језика* (ПЕРСЈ).²

* marta.bjeletic@gmail.com; marta.bjeletic@isj.sanu.ac.rs; jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

** Овај прилог је резултат рада на пројекту 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Извод из другог Вуковог огласа (Второ објављеніе о сръбскомѣ словару), в. СДВК II – Додаци, стр. 12.

² У питању је нови етимолошки речник српског језика, ограничен на основни лексички фонд, који се пише паралелно са ЕРСЈ и у функцији предлошка будућих популарних издања. Више о методологији

0.1. У раду на ПЕРСЈ највише се користи *Рјечник* због чињенице да је он не само лексикографско, већ уједно и етнографско и фолклористичко дело. У чисто језичком домену, *Рјечник* пружа податке релевантне за разна лингвистичка истраживања,³ нпр. фонетска, акцентолошка, морфолошка, творбена, семантичка, лексиколошка, ономастичка, дијалектолошка, па чак и за етимолошка.

Из Вукове преписке са Копитаром види се да су они размишљали и о могућем етимолошком карактеру речника. „Српски ће рјечник бити алфабетски, него би се могла ђешто и етимологическа примјечанија додати, али код многих рјечи није нужно, а многе не знам ни ја одкуд су произведене” – пише Вук Копитару (в. Роровић 1983: 9–10). Иако та замисао није у потпуности спроведена у дело, *Рјечник* садржи низ директних етимолошких података. У првом реду то је маркирање турцизама звездом.⁴ Спорадично се указује на стране предлошке из других језика: грчког, италијанског, немачког дијалекта који се говори у Аустрији, француског⁵ – већ према Вуковом и Копитаровом познавању дотичних језика.⁶ У области домаће, словенске лексике Вуково етимологисање је индиректно и огледа се у тријажи одредница којом су из *Рјечника* изостављене учене речи црквенословенског (српско- или рускословенског) порекла – са изузетком једног броја црквено-религијских и апстрактних термина.⁷

0.2. У даљем излагању – на примерима конкретних одредница ПЕРСЈ⁸ – приказује се на које је све начине Вуково дело инкорпорирано у поменути речник.

1. У првом делу одреднице ПЕРСЈ где се, између осталог, указује на први помен носеће речи, бројни су случајеви када је извор тог помена Вуков *Српски рјечник* – у неком од својих издања. Тако су нпр. речи *дуга*, *каџа*, *кљџава* по први пут забележене у првом издању, а нпр. *пџљич* – тек у другом. Међутим, у складу са методологијом израде ПЕРСЈ, у првом делу одреднице не цитирају се коришћени извори, али се та информација може наћи у њеном трећем делу. Ево примера:

пџљич -ира m., ноша f. нур. ◀ Од нем. аустр. *Nachtgeschirr*, досл. 'ноћни суд' поред нем. књиж. *Nachttopf* 'ноћни лонац' ▲ Вук већ у првом издању речника уз ову реч даје њен немачки етимон и напомиње да се она тада употребљавала у Срему, Бачкој и Банату по варошима; о њему самом постоје анегдоте како је доцније у Крагујевцу користећи ту „новота-

израде ПЕРСЈ в. Бјелетић / Влајић-Поповић 2013, а о развоју његове концепције и новинама у односу на Скоков етимолошки речник в. Влајић-Поповић / Бјелетић 2016.

³ Свеобухватна лингвистичка анализа Вуковог језика из првог и другог издања *Рјечника* дата је у поговорима њихових критичких издања (Ивић 1966 и Кашић 1987), на које се реферише даље у овом прилогу.

⁴ О турцизмима у Вуковим речницима в. Пецо 1987; такође Ивић 1966: 87; Кашић 1987: 1689–1693; Роровић 1983: 29–50.

⁵ О позајмљеницама из поменутих језика в. Ивић 1966: 87–88; Кашић 1987: 1687–1688.

⁶ На речничкој платформи gaskovnik.org налази се дигитализовано издање *Српског рјечника*, као и његови посебно издвојени лексички сегменти, „исечци”, у којима је лексика груписана према различитим критеријумима, нпр. турцизми, одреднице у којима се помињу грчке речи, опсцена лексика и сл.

⁷ О томе в. Ивић 1966: 163–164; Кашић 1987: 1688; Ивић М. 1988: 23; Влајић-Поповић 2017: 141.

⁸ Напомињемо да су у питању њихове радне верзије, подложне ревидирању. Спационирани сегменти текста у одредницама истичу онај елемент Вуковог доприноса који се у датом параграфу разматра. Скраћенице које се односе на коришћену литературу, дате на крају одредница, овом приликом се не разрешавају.

рију” на двору кнеза Милоша наилазио на подсмех кнежевог окружења. ● Skok 2: 523; Михајловић 1972–1974: 418.⁹

швалџер *-éra m., швалџерка f.*: од швалера боља рода нема, од швалерке боље родитељке НП Вук, *швалџерџи, -џа m., швалџерџица f., швалџерџити се impf.* ◀ Од нем. покр., заст. *Schwalië(r)* ’љубавник, младожења’ ▲ Нем. реч употребљавала се у бечком жаргону, из Беча се ширила преко Војводине, одакле је доноси Вук у другом издању речника (илуструјући је примером из „бачванскијех пјесама нашега времена”, што уједно говори о њеној рецентности). Потиче од фр. *chevalier* ’витез, племић’; истога порекла и са сличним развојем значења **кавалџер**, за крајњу етимологију уп. **кџбила**. ● Skok 2: 66 s.v. *kavàlër*; Striedter-Temps 214; Михајловић 1972–1974: 773.

1.1. Прво издање Вуковог *Рјечника* уједно је и једини лексикографски извор опсцене лексике, која се у ПЕРСЈ обрађује без цензуре (нпр. s.vv. *јџбати, курац, пизда*), пошто је она подједнако легитиман предмет истраживања као и сви други лексички сегменти.¹⁰

2. Најчешће у трећем, али неретко и у првом делу одреднице, цитати из усменог народног стваралаштва које је Вук сакупио користе се као илустрација употребе анализираних речи. Исти поступак примењивао је и Вук „тамо где [му] се то чинило потребним, или где је имао примере на дохват руке. А сами примери су разнородни. Најчешће су то стихови народних песама, или типичне везе речи често употребљаване у свакодневном говору ... У овој функцији нису ретке ни пословице или узречице” (Ивић 1966: 93–94; в. и Кашић 1987: 1716–1739).

2.1. Тако су и у ПЕРСЈ најбројнији примери из народних песама који за етимолога могу бити вишеструко информативни.¹¹

2.1.1. Посведоченост речи у народној поезији поуздан је знак да је она народна (в. § 4.1.1), као нпр. *бисер*:

бисер *-éra m.*: Бисер Мара по језеру брала НП Вук, *бисџерка f.* (*кока ~*), *бисџеран, -рна, -рно adj.*; српсл. од XIII в. *висџер, висџерњ* од XVI–XVII в. ЛИ Бисџерка. ◀ У крајњој линији од ар. *busr* ’стаклене перле’, уп. стсл. *висџер, висџер, висџер, висџер, буг. бисџер, слн. бисџер, стчеш. biser, пол. bisior, рус. бисџер* ▲ Реч је народна само на словенском југу (у словеначком из с.-х., домаће је *përla*, у руском из цсл., народно је *жемчуг*; у чешки је вероватно ушла у XIV в. посредством хрватских глагољаша, у пољски, где се јавља од XV в., из чешког; у пољском значи и ’скупоцена тканина’, можда укрштањем са лат. *byssus* ’исто’). Јужним Словенима могли су је донети у раном средњем веку арапски трговци, али се њен слов. облик не изводи непосредно из претпостављеног ар. етимона; претпоставља се посредство неког турског језика (сттур. **büsrä* или сл.). Нагласак на првом слогу у бугарском (а такође у руском и албанском) у складу је са том етимологијом, док српски нагласак, првобитно на другом слогу (уп. *бисџер, -џера* Косово, *бисџер* Тимок) указује на могуће укрштање са домаћом речју **(o)b-vis-erъ* ’оно што виси’ (в. **висити**), уп. пол. *wisior(ek)* ’привезак, украс, драгуљ на огрлици; обешена сланина’ < **viserъ(къ)*, са **ob-* и декомпозицијом *o-* као у **бџсити**, уп. рус. дијал. *бисџеръ* ’велика кутлача за разливање, црпалка (која се качи на зид)’. Из словенског алб. *bishër*. Назив за врсту афричке кокоши *бисџерка* и сл. можда је укрштен са *мисџерка* *’кокош из Мисира’, *Мисџер* (тур.) ’Египат’. ● ЕРСЈ 3: 306–308; Skok 1: 157; Ильинский PF 11: 189–190; Фасмер 1: 168; ESJS 63; Snoj 73.

⁹ Помен код Вука је најстарија лексикографска потврда, мада је реч забележена још 1794 (В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, I–II, Нови Сад 1972–1974, 418).

¹⁰ За попис од тридесетак „скарених” речи в. Роровић 1983: 28; такође Кашић 1987: 1535; за коментар в. Širka 1987: 118–119.

¹¹ О језику цитираних стихова в. Ивић 1966: 165–176.

2.1.2. Маркираност у *Рјечнику* скраћеницом „ст.” (= стајаћа реч)¹² – што се у ПЕРСЈ узима у обзир али не обележава посебно – указује на то да је у питању архаизам, као нпр. придев *боран*:

бѡра -é f., (на-, из-)бѡрати се (im)pf. ◀ Од псл. (?) *bora, уп. рус. борá 'набор на одећи' ▲ Поствербал од *bъrati se 'набирати се', уп., са истим вокализмом, нáбор од нáбрати се, даље в. брѡти. Претпоставка да је реч у српском русизам чини се неоснована, уп. заст., песн. бѡран, -рна, -рно 'изборан': борно чело / лице, 'набран, плисиран': Те ми реза борну сукњу | У скутови сабориту | у појасу разбориту НП Вук. У значењу боре на лицу није искључена нека веза са *borzda > брѡзда, *borna > брѡна 'дрљача', уп. нем. Furche 'бразда; бора'. Уп. и бѡчкати (се). ● Skok 1: 202; Vaillant 4: 45.

2.1.3. Лексемски спојеви у народној поезији одражавају старе прајезичке формуле у којима се чувају најраније употребе речи, релевантне за њену етимологију, као нпр. *бијела брада*:¹³

брѡда -ē f.: Бијела му брада до појаса НП Вук, брѡдат adj., обрѡдатити, брѡдоња m., дугѡ-, белѡ-, голѡ-, бѡз-брѡд adj.; стерп. брада. ◀ Од псл. *borda, уп. цсл. брада, мак. брада, буг. брадѡ, слн. bráda, слч., чеш. brada, глуж., длуж., пољ. broda, рус., укр. борода, блр. барадѡ ▲ Реч је балтословенска, уп. лет. bārda, лит. *barzda- (где се -z- објашњава укрштањем са непосредоченим балтским панданом псл. *borzda > брѡзда) и још праиндоевропска, уп. нем. Bart, лат. barba < пие. *bʰardʰ-; литавски лик неки сматрају изворним и претпостављају *bʰarsdʰ- као сложеницу од *bʰars- 'чекиња' и *dʰ(e)h₁- 'стављати, чинити' (в. дѡнути). У сваком случају, значење истуреног доњег дела лица је секундарно у односу на длаке које на њему расту, што се већ лепо види из придева брѡдат < псл. *bordatъ који, као и прасродна образовања лат. barbatus, лит. barzdótas, означава онога чије је лице обрасло длакама а не онога ко има велику, истурену доњу вилицу (у смислу у којем је носат неко са великим носем), а такође из још прасловенских спојева са *sēdъ / *bēlъ у епским формулама типа срп. сиједа / бијела му и глава и брада НП Вук, рус. голова бела, борода седа. Уп. брѡлавица. ● ЭССЯ 2: 197–198; SP 1: 317–319; Skok 1: 195–196; ESJS 75; NIL 4–6; EIEC 251 s.v. 'hair'.

2.2. У ПЕРСЈ се често укључују и народне пословице, које је и сам Вук издашно користио у *Рјечнику* као згуснуте и репрезентативне примере усмене употребе речи:¹⁴

ѡлѡт -áta m. coll.: Без алата нема заната НПОсл Вук, ѡлатка f., заст., покр. и халат; од XVII–XVIII в. алат / халат, множина и халти. ◀ Од тур. alât ▲ Балкански турцизам, уп. мак. алат, буг. дијал. заст. алѡт, халѡт, рум. halát, арум. hăláte, hal'eáte, алб. hallát, alát. Тур. реч је од ар. множине ѡлѡт, чиме се, уз утицај домаћег синонима ѡрѡђе, може објаснити колективно значење речи. Облици са х-, h- у балк. језицима су секундарни. ● ЕРСЈ 1: 112; Skok 1: 25; Škaljić 85; Стаховски 1965: 198; БЕР 1: 8; Михајловић 1972: 12.¹⁵

3. Трећи део одреднице ПЕРСЈ, резервисан за најразличитије коментаре и дискусију, обилује подацима из Вуковог *Рјечника* и ширег корпуса.

3.1. Ту се наводе различити формални аспекти носеће речи одреднице, евентуално и неке друге речи релевантне за тумачење које се предлаже.

¹² О томе в. Ивић 1966: 173–176; Кашић 1987: 1716 нн; Роровић 1983: 53–56.

¹³ О устаљеним спојевима *грозни виногради* и *рујно вино* в. Лома 2015а.

¹⁴ О томе в. Кашић 1987: 1733–1736; Кашић 1987а: 174–191, Роровић 1983: 166–168.

¹⁵ Уп. још и s.vv. бѡда: У старца млада жена биједа готова НПОсл Вук, збѡља: У доста шале има мало збиље НПОсл Вук, свѡтац: Поноси се као свитац гузицом НПОсл Вук. У ПЕРСЈ су најређи примери из народних приповедака, нпр. s.v. клопѡтати: Чује у пећини клопот свакојакијех верига НПр Вук.

3.1.1. У овом делу се дају различита објашњења која се тичу фонетике, морфологије и творбе анализираних речи. Следе примери одредница у којима се тумаче фонетске варијанте носеће речи (*макнути*) или пак детаљи творбе (*опна*):

макнути -нѐм (*се*), такође *маћи* (*се*) рф., *за-*, *до-*, *из-*, *на-*, *о-*, *од-*, *по-*, *при-*, *про-*, *раз-*, *у-*, *уз-* *макнути* / -*маћи* (*се*), *пџмак*, *размак*, *џмак* (*на џмаку*) т., *џмак* (*без џмака*), *наџмак* adv., *ни макаџ!* interj.; стерп. **отъ-** (*џд-*), **по-**, **подъ-** (*пода-*), **при-**, **прѣ-**, **оу-** *мъкноџти*, *измъкъ* (*на измакъ* 1381). ◀ Од псл. **тъкнџти*, *тъкнџ*, уп. цсл. (**вѣ-**, **про-**) *мѣкнџти*, буг. *мѣкна*, слн. *mekniti*, чеш. *tknouti*, пољ. *tknąć*, рус. *за-*, *при-*, *ото-*, *со-* *мкнџтъ*, укр. *за-мкнџти*, блр. *мкнџць* ▲ Псл. глагол сродан је са лит. *mikti*, *minkti* 'умаћи, утећи', лет. *mikt*, стинд. *mišcāti* 'ослобађа, пушта', са другим превојем лит. *maikti*, *maukiti* 'извлачити, скидати' итд.; инф. (-)*маћи* нема паралела у другим слов. језицима те се сматра да је настао аналогичном према *моћи* и сл.; стерп. је посведочено само *џмкнџтъ* (остале потврде нису у инфинитиву, већ у презенту: **примѣкнѣмо**, аористу: **прѣмкоџъ**, *џмкоџъ*, **подамчѣ**, **промчѣ** (и код Вука: момче ми промче кроз село НП), *џдмакџсџмо* и кондиционалу: **џн се помѣкџо**); ипак није искључено да је посредни архаизам, псл. **тъkti*, подударно не само са лит. *mikti* него и са индоир. глаголском именицом стинд. *mikti*- f. 'ослобођење', авест. *fra-mixti*- f. 'одрешење'. У савременом језику вокализација коренског полугласа проширила се на све облике: *умкоџ* > *умкоџ*, *помкаџ* > *помакаџ*, *размак*, -*ака* итд., уп. **замак**, **замакџа**, **џмча**, псл. **тѣcāti* у покр., колок. (*зџџмчџти* 'зграбити, украсти'. За псл. итератив **тукати* в. **мицати** (*се*). Уп. и **смѣк**, **надџмак**. ● Skok 2: 347–348; ЭССЯ 20: 219; LIV 443–444.¹⁶

џпна -ѣ f. ◀ Од псл. дијал. (јсл.) **џврџпа*, уп. мак. *опна*, дијал. *опен* 'два гвоздена засуна на вратима', слн. *џрна* 'опна, тапет' ▲ Псл. реч је поствербал од **џврџти*, *џврџџ* или **џврџџти* у значењу 'затегнути, превући нешто преко нечега' (в. **-пети**, **-пнем**, уп. **џпанак**), са редукованим степеном корена; старије образовање са *о-* превојем је **џврџона* > с.-х. заст., покр. *џпона* 'опна' код Вука, стел., српсл. **џпона**, слн. *џрџпа*, слч., чеш., пољ. *орона*, рус.-цсл. *опона* све 'завеса, застор', струс. и 'клин, спојница', укр. *џпџна* 'завеса; покривач', блр. *џпџна* 'завеса, покров', дијал. и 'плацента'. ● Skok 2: 561; ЭССЯ 29: 54–55 s.v. **џврџпа*, **џврџџти*; 28: 190–191 s.v. **џврџџти*, 258–259 s.v. **џврџона*; Bezlaј 2: 252.¹⁷

3.1.2. У овом делу се даје и материјал из ширег Вуковог корпуса који доприноси реконструкцији формалног развоја анализираних облика:

ваљати -џм impf., *ваљџн*, -*џна*, -*џно* adj., **невџљаџ**, **ваљџа** adv. ◀ Само с.-х. реч, најпре у вези са **вољети**, **ваљџа**, **ваљџм** ▲ У прилог таквом тумачењу иду варијанте са превојем: покр. *вољџт* / *вељџт* Косово и Метохија, *вељџти* Жумберак, слн. *veļjāti*, које проблематизују алоглотску етимологију од ит. *vaglia* 'новчана вредност', лат. *valēre* 'вредети'. Придев *ваљџн* је деминутивно образовање на **-џхџнџ*, **-џџџнџ*, уп. варијанте *ваљџџан*, -*џна*, -*џно*, *ваљџџан*, -*џна*, -*џно*, у НП *ваљџаане коње* и *јунаке* (Вук II 40^о, 211), за тип *лаџџан* > *лаџан* s.v. **лаџк**. ● Skok 3: 563–564; Bezlaј 4: 296а.

3.1.3. У трећем делу одреднице ПЕРСЈ неретко се тумаче архаични облици разматраних речи:

каџмџн *каџмена* т., *каџмење* coll., *каџменаџ*, -*џнца*, *каџменџчиџ*, *каџмиџчак* dem., *каџмен*, -*а*, -*о*, одр. вид *каџменџ*, *каџменит* adj., *каџмениџа* f., *каџмеџар* т., (*с*)*каџменити*, -*џм* (*се*) (im)pf., *џкаменити се* pf., *каџменовати*, -*џјем* impf., *каџменџлом*, *каџменџрџзаџ* т.; стерп. **каџмы**, -**џне**, српсл. **каџмењ**, -**џне**. ◀ Од псл. **каџу*, *каџене*, уп. стел. **каџмы** / **каџмењ**, мак. *каџен*, буг. *каџен*, слн. *kaſten*, слч. *kaſteſ*, чеш. *kaſten*, глуж. *kaſteſi*, длуж. *kaſteſi*, пољ. *kaſcieſ*, словињ. *kaſten*, *kaſtiſn*, полап. *kaſtoſi*, рус. *каџмењ*,

¹⁶ Иако су примери вокализације полугласника код Вука у начелу исти као данас, Ивић (1966: 107, 137, 167) уочавају се и сразмерно незнатна одступања у облицима аориста *промче* [према *промаче*], *замче* према *замаче*, такође *џмћи* према *џмаћи* – за шта су подлогу давале особине говорног језика.

¹⁷ Још је Ивић (1966: 109) приметно да *опна* није случај фонетске редукције, већ дублет према *опона* као старом образовању.

укр. *ка́мінь*, блр. *ка́мень* ▲ Псл. **кату*, *-ене* тешко се да одвојити од речи за 'камен' одражене у лит. *акти́б* 'камен', лет. *актens* 'исто', стинд. *а́стан*- 'камен' и 'небо', ав. *астан*- 'камен', гр. ἄκτιον 'наковањ' < ие. **ак-мен-* (у крајњој линији вероватно од корена који је у **дштар**), али у коренском слогу одступа од реконструисаног пие. предлошка; осим кентумског рефлекса пие. **k* (какав је и у балтском), морала би се претпоставити и метатеза **h₂ek-* > **keh₂-*, за какву нема других примера. Као и у књижевном српско-хрватском, и у другим слов. језицима архаичан номинатив **кату* већином је замењен акузативом једнине; обрнут процес одиграо се у неким јз. српским говорима, где се сачувао стари номинатив *ка̀ми*: ками ти у срце! (код Вука), ками ти у дом! 'семе ти се затрло', преузевши и функцију акузатива; до тог изједначења дошло је већ у старосрпском пре XIII в. Псл. **кату* чува се још у полап. *кото́ј* поп. f. и у изведеници **кату́къ* (> с.-х. *ка̀ми́к*, одатле деминутив *ка̀ми́чак*). Варијанта *ка̀м*: кам из руке, а ријеч из уста (тек у другом издању Вуковог речника), у кам удрило! 'несрећа или болест нека удари у камен, а не у чељаде', уп. чеш. поет. и каш. *кат*, настала је одбацивањем наставка **-у*, уп. *плам*, *прам* поред *пља̀мѐн*, *пра̀мѐн*, *гр̀м* поред *гр̀мен*. Придев *камен* од **ка̀тѐпъ* < **ка̀тен-но-*, уп. рус.-цсл. *ка̀мѐнни*, укр. *ка̀м'яни́й*, или **ка̀тен-ьпъ*. Стерп. *камы* и као мера за тежину вуне и лана, уп. у том значењу чеш. *камен*, пољ. *ка̀тѐй*, нем. *Stein*. Сложеница *каменолом* калк према нем. *Steinbruch*. Израз *камен спотицања* је библијског порекла, цсл. *ка̀мѐнь прѣ̀тѣ̀ткнѐвѐнниа*, и првобитно је означавао препреку коју је Бог поставио Израјлицима да би остали чврсти и доследни у вери. Израз *бацати дрвље и камење* 'оштро, жестоко нападати, осуђивати некога' вероватно је у вези са древним обичајем каменованја преступника, а *дрвље* је ту ушло из народне поезије, где је *дрвље* и *камење* устаљен spoj. За израз *драги камен* в. **дра̀г**. ● Skok 2: 26–27; ЭССЯ 9:137–140 s.v. **кату*, **катене*, 135–136 s.v. **ка̀тѐпъ(ъ)* / **ка̀тѐпъ(ъ)*; ESJS 301 s.v. *кату*; Vaillant 2: 179; Snoj 279; Влајинац III 342–344; Лома 2015: 99, 101–102.¹⁸

3.2. У трећем делу одреднице ПЕРСЈ доста простора се посвећује семантичкој анализи за коју од суштинске важности могу бити управо Вукови подаци.¹⁹

3.2.1. У овом делу се скреће пажња на изворно значење анализираних речи:

бр̀до *-а* п., *у̀з-*, *ни́з-бр̀до* adv., *у̀з-*, *ни́з-бр̀дица* f., *по̀бр̀ђе* п., *бр̀дскѝ*, *бр̀дѝвѝт* adj., *бр̀ђанин* m.; стерп., српсл. **вр̀до**. ◀ Од псл. **bьrdo*, уп. цсл. **вр̀до**, мак. *бр̀до*, буг. *бѣр̀до*, слн. *br̂do*, слч., чеш. *br̂do*, дљж., пољ. *bardo*, рус. *бе́рдо*, укр. *бе́рдо*, блр. *бе́рда* ▲ Изворно значење је 'гребен на разбоју', присутно у свим слов. језицима, код Вука *женско бр̀до*; у том значењу пуну балтску паралелу пружа лет. *birds* поред *birde* 'разбој'; даље се сродним сматра гот. (*fota*)-*haird* 'клучица (за ноге)', стил., агс. *bord* 'даска, сто'. Орографски термин је, као и у случају речи **гр̀бѐн**, метафора из ткачке терминологије, ограничена на јсл., слч., чеш. и укр. У топониму *Ново бр̀до*, стерп. **Ново вр̀до**, превод за нем. *Berg* 'бр̀до; рудник'. ● Skok 1: 204–205; SP 1: 428–429; ЭССЯ 3: 164–166.

3.2.2. У овом делу се помињу или тумаче старија (*ганути*) или покрајинска (*ној*) значења анализираних речи:

га̀нути *га̀нѐм* pf., *га̀нѐт*, *га̀нѐт'љив* adj., такође *уг̀нути* pf. 'ишчашити (руку, ногу)'. ◀ Од псл. **gьbnqti* 'савити' (в. **-гнути**), уп. слн. *ganiti* / *geniti* 'померити, макнути', 'емотивно дирнути', у потоњем значењу и гљж. *hniś*, дљж. *gniś* ▲ Слаби коренски полуглас озвучио се у иницијалној позицији, док је у *на-/по-гнути* итд. закономмерно испао. Вуков симплекс *га̀нути* 'уганути' показује старије конкретно значење 'макнути; изместити'. За исти семантички развој уп. русизам *тр̀гнути* < рус. *тр̀гнуть* 'додирнути; ганути' од *тр̀гати* (в. **тр̀гати**). ● Skok 1: 576–577; ЭССЯ 7: 188; SP 8: 320; Snoj 194–195.

¹⁸ О облику *ками* и Ивић 1966: 179.

¹⁹ О семантичким разликама између Вуковог и данашњег књижевног језика в. Ивић 1966: 157–159; Кашић 1987: 1713–1716.

ној -а т., такође *ној*: Девет пера, дванест челенака | а тринесто ноја тице крило НП Вук, заст. *ноје*, -а т., *нојевница* f.: двије тице, двије нојевнице НП, *нојев* adj.: *нојево јаје*. ◀ Вероватно од имена библијског праоца *Ноје*, стсл., српсл. **Ној**, рус. *Ной* ▲ Старозаветно ЛИ потиче преко гр. *Νῶε* од хебрејског *Noah*; у српском фолклору могло се пренети на велику егзотичну птицу преко приказа у црквеном сликарству, где су се међу паровима животиња које Ноје укрцава у свој „ковчег” истицале птице налик на ноја. Слично се покр. *ној* ’врста грожђа; вино од њега’ (Смедерево) може објаснити старозаветном причом о Ноју и његовом винограду, такође приказиваном на зидовима цркава. Фолклорни назив је тек у XIX в. примењен да се у орнитолошкој таксономији означи врста *Struthio*. Слн. *ној* је из српско-хрватског. Претпоставка да је реч могла настати изобличењем цсл. назива **иногъ** ’грифон, крилати лав’ полази од површине сазвучности. ● *Bezlaj* 2: 226; *Snoj* 474.

3.2.3. У трећем делу се објашњава семантички развој анализираних речи на основу података које даје Вук:

поклѡн -а т., (*дѡти*) на *поклѡн*, *поклѡнити*, -ѡм рф., *поклањати*, -ѡм impf., *поклонодѡвац*, -ѡца, *поклонопрѡмац*, -ѡца т.; стсрп. **поклонѡ**, **поклонити**. ◀ Од псл. **poklonъ* / **poklona*, уп. стсл. **поклонѡ** ’клањање, покајање’, мак. *поклон* ’наклон; свадбени дар’, буг. *поклѡн* ’клањање; поздрав; свадбени дар; врста обредног хлеба’, слн. *poklѡn* ’клањање, поклоњење; дар’, слч. *poklona* ’наклон главом; послужење на свадби, врста свадбеног колача, свадбени дар’, чеш. *poklona*, ретко *poklon* ’наклон у знак поштовања’, пољ. *poklon* ’исто; дар поданика господару’, струс. *поклонѡ* ’поздрав уз наклон; клањање при молитви; дар као израз поштовања; врста феудалног данка’, *приѡти сѡ поклономѡ*, *приходити на поклонѡ* ’приступити с даровима у знак покорности’, рус. дијал. *поклѡн* ’пријем гостију у младином дому другог дана свадбе’, *принести* / *положити* (и сл.) *на поклон* ’уручити свадбени дар младенцима; поклонити (некоме нешто)’, укр. *поклѡн*, -*ону* ’наклон, поздрав’, *на поклѡн* ’у поздрав, из наклоности’ ▲ Реч је поствербал од псл. **pokloniti* (*se*) ’савити, преклонити (колена), клекнути; погнути главу пред неким у знак поштовања’ (в. **клѡнити** (**се**)), уп. српсл. **поклонѡ колѡнѡ свѡн**, **поклонѡт се прѡдѡ товою**, стсрп. **пѡнизно поклѡнѡкнѡе тѡврѡмо до свѡте землѡ** (1608). Из изворнијег значења ’указивање поштовања наклоном’ (код Вука *поздрав* и *поклон*) развило се ’дар’ путем синегдохе, јер је обичај био да се поданик поклони господару и истовремено му уручи дар; уп. сличне семантичке развоје у фр. *hommage*, нем. *Verehrung* ’поштовање; поклон’, лат. *honorarium* ’награда, хонорар’ од *honorare* ’поштовати’, уп. и **чаѡт**. Глагол *поклонити* са спољашњим акузативом објекта и дативом лица (*нешто некоме*) представља деноминал од *поклон*, уп. укр. *поклонити щѡсь комусь* ’посветити нешто некоме’. Из црквенословенског рум. *plocon* ’поклон’ (са метатезом *l*). ● *Skok* 2: 102–103 s.v. *kloniti se*; *Snoj* 561; *ESJS* 321–322 s.v. *kloniti se*.

3.3. У трећем делу одреднице ПЕРСЈ понекад се тумаче застарели или покрајински синоними односно хомоними носеће речи (било да је она домаћа или позајмљена) – за шта су подаци често црпени из Вука.

каѡника -ѡ f., *каѡничѡца* dem., *каѡникаст*, -а, -о adj., *каѡникѡр* т., *каѡникара* f. ◀ Од тур. *kaşık* ▲ Балкански турцизам, уп. буг. *каѡик*, рум. *caşic* (воденичарски термин) / *caşică* (преко српског), алб. *kashik*. Словенски назив је био **lъžica*, одатле стсрп. **лаѡница**, **лоѡница**, **лоѡѡница**, **оѡница**, **жѡница**, покр., заст. *лѡѡница* (Тимок), *лѡѡница* (Ј. Игњатовић, Ј. Лазаревић), код Вука и *лѡѡница*, *ѡѡница*, *жѡница* (тако и у хрв. варијанти књиж. језика). Псл. реч је деминутив на -*ica* од **lъga*, посведоченог само посредством алб. *lugë* ’каѡика’, ако је посреди позајмљеница из словенског а не исконска албанска реч. Реч се користи и као приручна мера, нарочито при кувању и узимању лекова: *велика (супѡна)* и *мала (кафѡна) каѡика*. ● *Skok* 2: 59–60; *Škaljić* 399–400; *БЕР* 2: 300 s.v. *каѡик*!; *Михајловић* 259; *Влајинац* III 377.

новѡц *новѡца* т., *новѡчанѡ* adj., *новѡчанѡк*, -ѡка т., *унѡвѡчитѡ* рф., *унѡвѡѡвати* impf. ◀ Поименичење придева **ноѡв** у мушком роду, највероватније према **дѡнѡр** ▲ Најраније потврде речи су из друге половине XVI в. изван српског језичког подручја, у једној словенским језиком писаној признаници влашког војводе Петра Младог, издатај у Букурешту 1567, где се каже да је платио половину сребром, а другу *новѡцима* и у двама хрватским исправама: *wzaky dwkat po zto nowacz* 1568,

z *gotowimy nowczy* 1592. Реч је изгледа настала на тлу Угарске поименичењем синтагме *нови динар* као превода за лат. назив *novus denarius*, забележене у Загребу већ почетком XV в.; рана појава речи у влашкој исправи указује на њену тадашњу распрострањеност и међу Србима у Панонији, код којих је непосредно посведочена тек 1696. у Будиму (*сто форинти десет новаца*). Старосрпски назив за новац био је **пѣнезъ**, још код Вука (околина Дубровника) *пѣнез*, стсл. **пѣнасъ**, рана позајмљеница из германског, истог порекла као нем. *Pfennig*. • Skok 2: 526a s.v. *пѣн*; J. Влајић-Поповић, ЈФ 66/2010: 159–181.

За пример хомонима носеће речи одреднице в. *завет* 'заветрина' s.v. *завет* (§ 4.1.1).

3.4. У трећем делу одреднице ПЕРСЈ наводе се и разноврсна факта везана за културну историју речи, где је Вук – као изузетан познавалац не само народног језика, него и укупне српске народне традиције из које је поникао – незаобилазан.²⁰

задужбина -e f.: Саградио себе задужбину НП Вук, *задужбинѧр* m.; стсрп. **задоушњина** 1336, **задоушњина** XVII в. ◀ Изворно *задушнина* 'оно што је за спас душе', изведеница на *-ина* од **задушнѧ** ▲ У изворном облику реч је посведочена у повељама цара Душана манастиру Трескавцу, а затим више пута у писму из 1472. у вези са заоставштином херцега Стјепана; у херцеговом тестаменту из 1465. **задѧжнинѧ** вероватно треба читати ***задѧшнинѧ**. Данашњи лик најраније је документован у српкословенском рукопису Чуда Богородичиних из XVII в.; за дисимилацију *-нина* > *-бина* уп. име села на Златибору *Нѧбина* од **Негнина** (XVII в.), где је у основи старо српско женско име *Негна*, посведочено од XIII в. Уз фонетски процес на делу је била и морфолошка реанализа према поствербалним изведеницама типа **врѧбина**, иако овде у основи није глагол већ препозиционална синтагма *за душу* (*учинити / дати* и сл.). Уп. *пѧпудбина* < *пѧпутнина*, слн. *porótnica* 'храна, пиће за путовање', *poróten* 'путни', рус. *попутный* 'успутан', све од синтагме **poroqti* 'успут' (в. **пѧт**). Појединци су за живота завештавали део имања да би се након њихове смрти у црквама молили за њихову душу, док су за друге то чинили њихови потомци; стога је *задушнина*, *задужбина* изворно било обдаривање или градња црква или манастира, а доцније се значење раширило на свако добротинство, милостињу. Вук у *Рјечнику* пише: Највећа је задужбина начинити намастир, или цркву ... потом ... ћуприју на каквој води ... калдрму по рђаву путу ... усадити или накалемити воћку близу пута, гладног нахранити, жедног напојити, голог одјести (и ово се каже учинити или начинити задужбину), уп. у „слепачкој” песми: Један новчић, мален дарак, | А велика задужбина, | Рајска врата отворена, | Души место уваћено, код М. Ђ. Милићевића: Накалемити питому гранчицу на дивљаку узима се више као нека задужбина, као добро дело, него као каква привреда и тековина. На тај начин реч је постала синонимна са турцизмом *сѧвѧп*, уп. код М. Глишића: Унесите га у своју собу ... Учинићете задужбину, севап један. Из српског буг. (?) дијал. *задѧжбина*, *задуѧбина* (НП). • Skok 1: 81b s.v. *-ba*¹; Михајловић 1982–1984: 99; БЕР 1: 586; А. Лома, ОП 13/1997: 10.

4. За ово разматрање најзначајнији су случајеви када Вукови подаци неопредно доприносе утврђивању крајње етимологије или, у случају нерешених речи, макар усмеравају потрагу за крајњим етимомом у одређеном правцу.

4.1. Важан фактор у доношењу етимолошког суда, пре свега код домаћих речи, може бити и само присуство односно одсуство неке речи у Вуковом *Рјечнику*, што „пружа индицију о њеној старини [в. § 2.1.2., 2.1.3.] или њеном статусу унутар српског језика” (в. Лома 2015: 90; такође Бјелетић 2015).

²⁰ На Копитарову иницијативу он је у *Рјечник* унео описе многих обичаја, народних веровања, бајања и врачања, игара и разних појединости из народног живота (в. Ивић 1966: 94; в. и Кашић 1987: 1677; Поповић 1983: 57–78, 79–124).

4.1.1. Чињеница да је нека реч забележена у *Рјечнику* у принципу говори да је она народна, чиме се отклања сумња да је у питању инословенска позајмљеница или евентуално калк.

заве́т -а м., ијек. *заве́т*, такође 'поклон који верници прилажу цркви', *Стари* ~, *Нови* ~ 'делови Светог писма', *заве́тан*, -тна, тно adj.: *заве́тнiй ковчег*, *заве́тнiй пост*, *заве́тнiк* м., *заве́тница* f., покр. *заве́тина* f. 'сеоска слава, светковина', *заве́товати* (се) (им)pf.; стсрп., српсл. **завѣ́тъ**. ◀ Од псл. *zavěť, уп. стсл. **завѣ́тъ**, **завѣ́товати**, мак. *завет*, буг. *zavět*, слн. *zavět*, -věta, слч. *závet* 'опорука', чеш. *závěť* 'исто', пол. дијал. *zawiat* 'камен међаш', рус. *завѣт*, укр. *завіт*, блр. *завѣт* ▲ Псл. реч је поствербал од непосведоченог *za-větiti (se) 'зарећи се', уп. слч. *vetit* 'говорити', стчеш. аор. *věcě* 'рече'; боље су потврђени итеративи *větati > покр. *vivětami*, *vivětām* 'обећа(ва)ти' (ЦГ, Вук), тамо и *obětat*, *obětami* (в. **обѣћати**), *zavetami 'посветити (дете, болесника) неком свецу' (Врање), *vět'ati > в(у)ећати (в. **вѣће**), стсл. **вѣшгати**, слн. *pre-věčati* 'преварити', стпрус. *vaitiāt* 'говорити', уп. даље лит. дијал. *vaitėnti* 'судити, одлучивати', авест. *vaē-* 'пресудити'. Због своје семантике реч би могла бити и староцрквенословенска творевина, али посведоченост у народним говорима, уп. код Вука *завѣт* (*учинити*): Завѣт чини Дунавка ђевојка | Да се никад удавати неће НП, ипак иде у прилог њене псл. старине. Народски карактер имају и њен поствербал *завѣ(ј)етовати се*: Колико се ја заклина и завѣтова и широко распрострањена изведеница *завѣ(ј)етина*; уп. још **зановѣтати**, **савѣт**. Другог порекла је покр. *завет* (ји. Србија) 'заветрина' < псл. дијал. *zavěť, од корена који је у **вѣтар**. ● Skok 3: 590a s.v. *vijěće*; Mažuranić 1672; Bezlaj 4: 396 s.v. *zavět II*, 3: 348–349 s.v. *svět II*, 4: 286 s.v. -*večati*; Vaillant 4: 96; БЕР 1: 574.

4.1.2. Са друге стране, чињеница да нека реч стандардног језика, какве се у ПЕРСЈ узимају за одреднице, код Вука није забележена (што се у одредници јасно истиче), у принципу указује на то да она није народна – односно да је њен српски лик вероватно резултат позајмљивања из неког другог словенског језика или калкарања.

одличан -чна, -чно adj. ◀ Од рус. *отличный* ▲ Из руског и буг. *отличен*, слн. *odličen*, слч. *odliční*. Рус. придев посведочен је од XVI в. а изводи се од глагола *отличиться* pf., *отличаться* impf. 'разликовати се, одликовати се' или од именице заст., покр. *отлика* 'одлика'. За дубљу етимологију в. од, **лиџ**, **лиџити**. Вук нема. И с.-х. *длика*, *дликвати* (се) у својим савременим значењима су русизми (в. *длика*, тамо и за стчеш. *odliční*). ● Skok 2: 300a s.v. *lik*; ЭССЯ 37: 133–134; Maretić 1892: 89; Maretić 1924: 75; БЕР 964; Snoj 488.

4.2. Вук у *Рјечнику* даје назнаке о распрострањености речи (чешће у другом издању него у првом),²¹ а ти подаци о ареалу значајни су јер прилично сигурно упућују на порекло дате речи. Ево неких примера:

кафа -ѣ f., дијал. *káva*, *kàfiца* dem., *kàfen*, -а, -о adj., *кафѣнсати*, -ишѣм impf., *кафѣица* м., *кафѣиница* f. ◀ Од тур. *kahve* ▲ Балкански турцизам, уп. мак. *кафе*, буг. *кафѣ*, рум. *café*, *cafea*, алб. *café*, нгр. *кафѣс*. Турска реч се у остале европске језике ширила различитим путевима, уп. још ит. *café*, фр. *café*, енгл. *coffee*, нем. *Kaffee*, рус. *кофе*; слн. *káva* (из с.-х.). Вуков податак да се *кафа* говори за *кава* у Војводини указује да је облик са -ф- (које је у српском могло настати фонетским путем од хѳ) преовладао под немачким утицајем, што је утицало и на гласовни лик изведеница, *кафеџица* место *кавеџица* (< тур. *kahvesi*), **кафана** место *кавана*). Тур. *kahve* је од ар. *qahwā* 'окрепљујући напитај', реч је наводно у предисламско доба означавала вино а изводи се од глагола *qaha* 'немати апетита' (јер га *кафа* „убија”), но није искључена веза са именом области Кафа (*Kaffa*) у јз. Етиопији, где биљка расте самоникло; по легенди, њено окрепљујуће дејство открио је један пастир по понашању коза

²¹ Иако провинцијализми у Вуково доба, неке од тих речи су у међувремену ушле у стандардни језик – што се у одговарајућим одредницама ПЕРСЈ такође нотира (в. Лома 2015: 92–93).

које су зобале њене бобице, па је то откриће пренео калуђерима оближњег манастира који су их почели користити да остану будни током ноћних бденија. Испрва су конзумирана пресна зрна кафе и куван је чај од њеног лишћа; готовљење напитка од пржених зрна кафе посведочено је први пут у XV в. у Јемени; прве кафане отворане су током XVI в. на подручју тадашњег Османског царства, у Бањалуци већ почетком а у Бечу тек крајем XVII в. Називи малог ресторана: *kàfè*, *кафеа* n. < фр. *café*, *кафетерија* f. < ит. *caffeteria* или амер. шп. *cafetería*, *кафић* m. је домаћа творба. ● Skok 2: 14 s.v. *kàhva*; Snoj: 292; Škaljić 381–382; БЕР 2: 281–282; Клајн/Шипка 2006: 598; Михајловић 257–258.²²

но conj.: но да видиш чуда изненада НП, стерп., српсл. **њ** 'него', једном **но**. ◀ Од псл. **нь*, уп. стсл. **нъ**, мак. *но*, буг. *њ*, струс. *њ*, рус., укр., блр. заст. *но* ▲ Псл. **нь* највероватније је прасродно са пие. **nī* 'сад' > лит. *nū*, лет. *ni*, гот. *ni*, стинд. *nī*, хет. *ni*, тох. А *ni*, В *no*, са проширеним варијантама у псл. **нупѣ* / **нълѣ* 'сад' > рус. *ныне* итд., гр. *vñv*, лат. *nit*, *нипс*, можда у етимолошкој вези са **неџос* > **нџв**. Псл. везник би закономерним развојем у српско-хрватском дао **н* или, са озвучењем слабог полугласа – до којег је дошло и у другим језицима – *на* (овај последњи облик једном је забележен 1497); лик *но*, посведочен од краја XV в., објашњава се укрштањем са *него*, односно можда тек са његовим упрошћеним ликом *нџ* (в. **нџго**). По Вуку, говорило се у Црној Гори (одакле је и најранија потврда) и у Војводини по варошима, где би посредни могао бити и рускословенски утицај. Није извесно спада ли овамо узвик покр., заст. *нъ* (нпр. *ну ходи!*) < псл. **ни*, где би посредни могла бити проширена варијанта **nāi* од **na* > **нā**; уп. и **нудити**. ● Skok 2: 495 s.v. *nā*¹; ЭССЯ 26: 50–51 s.v. **нь* (уп. 30–31 s.v. **ни*, 57–60 s.v. **нупѣ* / **нълѣ*); de Vaan 418; Mažuranić 698.²³

4.3. Вуков допринос изради ПЕРСЈ најзначајнији је у случајевима када потврде из *Рјечника* или ширег корпуса – било својим обликом, било значењем – доводе до кориговања односно прецизирања постојећих решења (нпр. *клићи* s.v. *кликнути*) или пак пружају основу за предлагање нових (нпр. *орити се*).²⁴

кликнути *клѣкнѣм* рф., *пџ-*, *џс-*кликнути, заст. и (*по-*)*клѣћи*, *-клѣкнѣм* рф., *-кликвати*, *-кликујѣм* итег., *клѣк*, *пџклѣк*, *џсклѣк*, **пџклѣч** m., *клѣктати*, *клѣкнѣм*, *клѣктāj* m.; стерп., српсл. **кликнуџти**, **вџскликнуџти**, **канкѣ**. ◀ Од псл. **kliknoŭti*, *klikno* поред **klikti* (?), уп. стсл. **вџсканкнѣти**, мак. *кликне*, буг. *клѣкна*, слн. *klikniti*, рус. дијал. *кликнуть*, укр. *кликнути*, блр. *кликнуць* поред струс. *кличи* 'викати' ▲ Псл. глагол има најближу паралелу у лит. *klykti* 'кричати' поред *klikti* 'крикнути', уп. даље стег. *hligan* 'приписивати неком нешто', срхоланд. *lien* 'изговорити'; пие. корен био би **kleh₁-* 'звати, викати' (в. **клѣти** (се)). Облик инфинитива *клѣћи*, *пџклићи* бележи само Вук, илуструјући га аористом *кличе* 3.sg.: Кличе вила из горе зелене НП, а од других слов. језика једино још струс. *кличи* даје основа за реконструкцију псл. **klikti* коме би тачно одговарао лит. инфинитив *klỹkti*. Акцентски лик *клѣкнѣм* променио је у савременом језику значење под утицајем енгл. *to click*. Из словенског рум. *clie* 'клицање', *a clicui* 'клицати'. В. **клицати**, **крѣк**. ● Skok 2: 98–99 s.v. *klicī*; Snoj 307 s.v. *klikniti*¹; ЭССЯ 10: 42 s.v. **kliknoŭti* I; ESJS 317 s.v. *klicati*; Slawski 2: 222–223 s.v. *klicz*.²⁵

орити се *-ām se* impf., *задрити се* рф.; заст. и *хорити се*. ◀ Подложно различитим тумачењима ▲ Обично се везује са рус. *орать*, *ору* 'викати, издирати се (на некога)', дијал. и 'лагати, блебетати; мукати (о крави), рзати (о коњу), блејати (о овци), лајати (о псу), гукати (о гусци), громко звучати (о музичком инструменту), зујати', које би пак било прасродно са стинд. *āryati* 'хвалити, славити', гр. *ἀράομαι* 'молити се', *ἀρῶ* 'викати, говорити', лат. *orāre* 'изговарати молитву', неизвесно да ли и са хет. *arija-* 'постављати питање пророчишту'. Та етимологија, која за једну реч ограничenu на с.-х. ареал и без историјских потврда претпоставља велику старину, могућа је ако се узме да је њено изворно значење 'разлегати се' са звуком као субјектом (нпр. *песма се ори*), но Вук

²² О именици *кафа* и Ивић 1966: 86, 111.

²³ За коментар о овој речи као средству подругивања („у Србији до времена Карађорђејева, als Parodie der germanisierenden Serben“) в. Кашић 1987: 1673, 1716.

²⁴ За сличне примере в. и Лома 2015: 93.

²⁵ Ишчезли облик *клићи* припада крајним глаголским формама без наставка *-ну*, којима је у оба издања *Рјечника* давана предност, док је данас ситуација обрнута (в. Ивић 1966: 137, 184; Кашић 1987: 1633).

у свом речнику има само значење 'одјекивати' са субјектима *шума*, *планина*, стављајући овај глагол заједно са хомонимним *орити се* 'обрушавати се', где је у примеру субјект опет *планина*. Стога је могуће да у основи лежи хипербола лишћа које опада, земље која се рони од силине гласа, позната народној песми: Бре колико Новак подвикује | све са горе лишће отпадале | а са земље трава полијеће НП Вук и да је у питању само посебан семантички развој псл. **oriti* (*se*) (в. **оборити**, **разорити**). У сваком случају, *x-* ће бити секундарно, уп. **нахерити се**. • Skok 2: 565–566; ЭССЯ 32: 165 s.v. **oriti* (*se*) II, 109–110 s.v. **orati* II / **oriti* (*se*); LIV 271 s.v. **h₂er-* 'gewichtig/laut sprechen', уп. 251 s.v. 1. **h₂reh₁-* 'fragen'.

5. Овај прилог у основним цртама приказује на које све начине Вукова грађа доприноси изради (и квалитету) ПЕРСЈ. Она служи првенствено за илустровање употребе анализираних речи и документовање њихових застарелих облика и значења, а неретко и као инспирација за проналажење етимолошких решења. У раду на ПЕРСЈ највише се, ипак, користи Вуков *Српски рјечник*. *Српски рјечник* и *Приручни етимолошки речник српског језика* два су лексикографска подухвата сасвим различита по типу, раздвојена јазом од два столећа – али заправо веома слична. Оно што им је заједничко јесте тежња да послуже не само основној сврси описног, односно етимолошког речника, већ и да пруже фолклорне, етнолингвистичке и сваковрсне ванлингвистичке појединости привлачне читаоцу, које истовремено омогућују најдубље увиде у прошлост језика и народа који њиме говори. Вук можда и није био у потпуности свестан вредности података које је уградио у свој речник, али аутори ПЕРСЈ драгоценост тог материјала откривају са сваком новом одредницом за коју Вуково дело служи као извор. На тај начин ова два речника представљају својеврсну симбиозу, функционалну и живу. С једне стране, Вукова грађа у великој мери и у разним аспектима обогаћује ПЕРСЈ, а с друге – ПЕРСЈ из новог угла осветљава скривене нивое лексичког и културног блага похрањеног у *Српском рјечнику*.

Литература

- Бјелетић М. „Проблема хронологическо-геналогической стратификации слов славянского происхождения в однотономном этимологическом словаре сербского языка (на примере номинальных сложений).” *Etymological Research into Old Church Slavonic*. Janyšková I., Н. Karlíková (eds.). Praha: Lidové noviny, 2015: 43–55.
- Бјелетић М. / Влајић-Поповић Ј. „Екстралингвистички фактори у етимолошким истраживањима (на примеру *Етимолошког речника српског језика*).” *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 57–70.
- Бјелетић М. / Влајић-Поповић Ј. „Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект).” *Зборник Матице српске за славистику* 83 (2013): 171–180.
- Влајић-Поповић Ј. / Бјелетић М. „Приручни етимолошки речник српског језика – допринос савременој етимологији.” *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. Ристић С., И. Лазић Коњик, Н. Ивановић (ур.). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016: 197–210.

- Влајић-Поповић Ј. „Етимологија српског језика данас (уз осврт на јуче и поглед ка сутра).” *Јужнословенски филолог* 74/3–4 (2017): 137–161.
- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика* 1–. Ур. А. Лома. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- Ивић М. „О Вуковој лексиси и поводом ње.” *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17/1 (1988): 23–28.
- Ивић П. „О Вуковом Рјечнику из 1818. године.” СДВК II – Додаци, Београд: Просвета 1966, 19–245.
- Кашић Ј. „О Српском рјечнику из 1852. године.” СДВК XI – Додаци, Београд: Просвета, 1987: 1483–1744.
- Кашић Ј. *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 1987а.
- Лома А. „Од Светог Саве до Вука. Сведочанства српског народног језика.” *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*. Београд: САНУ, 2015: 87–96 (= Научни скупови САНУ, књ. CLVI; Одељење језика и књижевности, књ. 27).
- Лома А. „Грозни виногради и рујно вино.” *Језик данас* XI/3–4 н.с. (2015а): 22–27.
- Пецо А. *Турцизми у Вуковим рјечницима*. Београд: Вук Караџић, 1987.
- СДВК – *Сабрана дела Вука Караџића*. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964. Београд: Просвета, 1965–1974.

- Popović M. *Pamtimek. Srpski rječnik Vuka St. Karadžića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983.
- <http://raskovnik.org/> – Речничка платформа Института за српски језик САНУ. Уредници С. Петровић и Т. Тасовац.
- Šipka D. „Vukov leksikografski postupak – na primjeru odnosa prema „vulgarizmima” i homonimiji.” *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*. Sarajevo: RO Institut za jezik i književnost, OOUR Institut za književnost, 1987: 117–122.

Marta Ž. Bjeletić, Jasna B. Vlajić-Popović

LUPUS IN ETYMOLOGIA
Vuk Karadžić's opus in the pages of the
Concise etymological dictionary of the Serbian language

Summary

This paper presents a systematic overview of what the *Concise etymological dictionary of the Serbian language* (CEDSL) owes to the magnificent opus of Vuk Karadžić (Vuk). This contribution is directly or indirectly reflected in all three segments of this dictionary's lemma. What this looks like is illustrated by examples of particular lemmata.

The first part of the CEDSL lemma typically refers to Vuk's *Srpski rječnik* (The Serbian dictionary, in some of its editions) as a source of the first fixation of words hitherto unattested (s.vv. *нокиир*, *швалер*). The first edition of that dictionary is also the single source of obscene lexicon, which is also treated in CEDSL.

In the first, but also in the third part of the lemma, excerpts from folklore (lines of epic poems, proverbs, etc.) collected by Vuk are used as illustrations of the use of the words analysed (e.g. *бисер, бора, брада; алат*).

The third part of the lemma, reserved for various comments and discussion, abounds with data from Vuk's *Rječnik* and from his wider corpus. Various formal aspects (phonetic, morphological and word-formation ones) are quoted and interpreted or else those related to semantics (original meaning, obsolete and regional meanings, semantic developments) of the words analyzed (e.g. *макнути, опна; ваљати; камен; брдо; ганути, ној; поклон; кашика, новац*). This part of the lemma can include facts related to the cultural history of words (e.g. *задужбина*).

Etymological judgement is provided in the second part of the CEDSL lemma. It happens frequently that exactly Vuk's data contribute to establishing the ultimate etymology, or at the very least point the pursuit of the final etymon in a certain direction. At times the very fact of presence or absence of a word in the *Rječnik* is indicative of its chronology and/or its status within the Serbian language (e.g. *завет; одличан*), and occasionally the origin of a word is implicated by Vuk's information about its geographic distribution (e.g. *кафа, но*). But of the greatest consequence are instances when Vuk's examples, by the way of their form or meaning, most directly influence the formulation of etymological judgement (e.g. *кликнути, орути се*).

Vuk's entire corpus, and especially his *Srpski rječnik*, enters into a specific symbiosis with CEDSL: to a large extent, and in many aspects, Vuk's material enriches CEDSL which, in its turn, sheds new light onto deeper layers of lexical and cultural riches hidden in Vuk's *Srpski rječnik*.

Keywords: Serbian language, etymology, lexicography, *Srpski rječnik*, Vuk Karadžić.